

Myten om Prester John

AV SVERRE HOLTH

Etter mongolenes erobringer i den første halvdel av det 13. århundre, ble man i Europa snart klar over at verken kirken eller de kristne nasjonene hadde noe å stille opp mot truselen fra disse fryktinngytende nomadiske krigere. Man ble tvunget til selvransakelse, og det utspant seg en steril og ikke så lite opphisset diskusjon om hvem som hadde skylden. Etter hvert fant man dog fram til visse praktiske tiltak som gikk ut på å forsøke å etablere direkte kontakt med Storkahnen for derved å avverge nye fremstøt mot vest. Bl.a. ble det sendt en rekke pavelige delegasjoner som skulle utforske de fryktede tartarer, forsone dem og forhåpentlig omvende dem til den kristne tro. Det ble de nydannede fransiskaner- og dominikanerordenene som fikk seg betrodd denne vanskelige oppgaven. Samtidig var det også individuelle munkes som på eget initiativ og drevet av misjonsglød ga seg ut på den lange og farefulle ferden til Sentral-Asia og Kina. De viktigste pavelige utsendinger og misjonærer i det 13. og 14. århundre var fransiskanerne Johannes av Pian de Carpine og hans kompanjong Benedict, William av Rubruck, Johannes av Montecorvino, Odoric av Pordenone og John av Marignolli. Av dominikanerne kan nevnes André av Longjumeau og munken Ascelinus.

Gjennom de beretningene som disse pionérene etterlot seg fikk Europa ikke bare et enestående innblikk i det mongolske samfunn og dets kultur, men også geografiske og etnologiske opplysninger av stor verdi. Deres beskrivelser åpenbarte for Vesten en verden som inntil da var helt ukjent eller innhyllet i myter og fantasifulle eventyr. Mange av disse imaginære forestillingene måtte oppgis etter hvert som munkenes reportasjer ble kjent. Avmytologiseringen fikk også betydning for den sagnomsuste Prester John, som var en av middelalderens mest oppskattede myter i Europa. I folkebevisstheten ble hans kongedømme skjøvet stadig lenger østover, for til slutt å forsvinne ut av bildet. Så helt forsvant han likevel ikke ut av bildet, for man lot ham emigrere fra Asia til Afrika, og det var der, på Det mørke fastlandet, at prins Henrik Sjøfarerens menn lette etter ham så sent som i det 15. århundre. Prestekongens underlige og

fascinerende skjebne kan følges gjennom de pavelige legaters og misjonærenes beretninger.

Som man kunne vente, hadde de fransiskanske reisende en hel del å si om de heretiske og skismatiske kristne som de møtte på sin vei til det mongolske hoff. Gjennom dem får vi en mengde kildemateriale som belyser nestorianismens utbredelse og rolle i Sentral- og Østasia. Deres skrifter er derfor av stor historisk verdi. Ulik mange historiske dokumenter er de dessuten spennende lesestoff skrevet av øyenvitner som både var observante og kunne skildre sine inntrykk. Enkelte av disse skriftene har ikke vært kjent eller gransket inntil ganske nylig.

Allerede i 1177 hadde pave Alexander III hørt ryktene om prestekongen John og besluttet seg for å undersøke saken nærmere. Til å utføre oppdraget valgte han mester Philip, pavens livlege, som var en av de mest ansette menn i hans tjeneste. Mester Philip tok ut på sin lange og farefulle ferd i oktober samme år. Hans reisemål var det ukjente territoriet «øst for Babel», hvor man trodde Prester Johns doméne lå. Den pavelige utsendingen hadde med seg et brev fra pave Alexander adressert til «den høyt elskede John, den navngjetne og edle kongen av de tre indiske riker». I brevet berømmes den orientalske monarken for sin «kristne tro og fromhet», samtidig som han meget taktfullt advares mot hovmot på grunn av hans rikdom. Paven ber ham ta vel imot mester Philip som pavens spesielle legat. For Alexander var det mye om å gjøre å få førstehånds informasjon om Prester John, om hans herredømme og om hans kristne læretilhørighet. Philips lite misunnelsesverdige oppdrag var å finne ut sannheten og å avlegge rapport for paven.

Philip landet i Det nære østen, formentlig i Palestina, for å fortsette derfra til Prester Johns herskerområde lenger øst. Den ulykkelige Philip må ha gått seg vill i ørkenen og omkommet der. Man hørte iallfall aldri noe mer fra ham.

Skjønt Philips foretagende mislyktes, har det historisk betydning, både fordi det var den første pavelige misjon til Det fjerne østen, og fordi det var det første forsøk på å åpne forbindelsen mellom det kristne Europa og de fjerntliggende regionene i Asia som fremdeles var ukjente og innhyllet i mystikk. Denne besynderlige episoden må sees på bakgrunn av datidens oppfatning av Asia og de politiske begivenhetene som fant sted i Europa. Europas syn på Asia i det 12. århundre var en underlig blanding av kristne og hedenske elementer. I hovedsaken hvilte det på legender og myter som var overtatt

fra den antikke verden. I det hele tatt må en forundres over den nesten totale mangel på kulturell utveksling mellom Europa og Øst-Asia helt ned til forholdsvis moderne tid, og det til tross for den ikke ubetydelige kommersielle kontakten som har eksistert fra tiden før vår tidsregning. En av forklaringene er at handelen foregikk gjennom forskjellige mellominstanser. Et eksempel på dette er silken, som vel var den mest populære luksusartikkel i Roma på keiser Augustus' tid. Den ble importert fra Kina av greske, partianske, syriske og arabiske kjøpmenn, og behandlet og farget i Lille-Asia for å imøtekomme romersk smak og behag, og så sendt med skip fra Alexandria, Antiokia og andre opplagssteder i Middelhavets østre del til det romerske marked. De stolte eierne av silkeklær i Rom og andre steder i Europa hadde de underligste idéer om silkens opprinnelse. I hele antikken trodde man at kineserne kjemmet ut silkeflossen på trær, og at den ble solgt på et «åndemarked» nær grensen til deres land, et sted mellom India og Scytia. Selveste Vergil var med på å spre denne myten. «Behøver jeg vel fortelle dere hvordan kineserne kjemmer den fine silken av bladene på sine trær?» skriver han.

Den tradisjonelle oppfatningen av kineserne var at de var et rett-skaffent, måteholdent og fredsommelig folk, helt ulik de romerske bøller. Det er interessant å vite at helt fra oldtiden hadde kineserne et tilsvarende optimistisk bilde av det for dem ukjente Vesten, som ble sagt å være et rikt, fredelig og velstyrt rike. (Er det et almenmenneskelig trekk at man tillegger mennesker man ikke kjenner alle de gode egenskaper man selv ikke har?)

India lå nærmere Europa enn Kina og derfra fikk man også et større utvalg av varer. Dessuten var det bedre kjent på grunn av dets historiske tilknytning til Alexander den store og hans baktriske etterfølgere. Men fra enda eldre tider hadde India ry for å være et land hvor det fantes fabelaktige dyr og underlige mennesker. Vi vet at disse forestillingene holdt seg helt til Marco Polos tid. De omtales også i rapportene fra de pavelige legater og misjonærer, som bare konstaterer at de ikke har støtt på slike vesener. Men fra romerske borgere på Trajans tid og for Henrik den tredjes undersåtter sto ikke India bare for perler, edelstener, aromatiske tresorter og krydderier, men for mennesker med hundehoder (*cynocephali*), mennesker med ett ben (monopoder), eller med hælene foran og tærne bak (antipoder). Det var landet med hodeløse mennesker, eller med ansikter som satt mellom skuldrene, ville mennesker uten munn

som levde av duften fra kjøtt, frukt og blomster, pygmeer med horn, mennesker som levde til de var 1000 år, amasoner og satyrer, brahmaner og gymnosofister (nakne guruer), magiske fjell og trær, maur som gravde gull, osv. Den dag i dag kan man se disse monstrene og fabelvesener på stenmonumentene i mangen gotisk kirke i Sør-Europa.

Det kan være av interesse å vite at tilsvarende myter om Vestens mennesker er å finne i Kina, iallfall på Han-tiden (200 f.Kr. til 200 e.Kr.). Kineserne hadde sogar et motstykke til den latinske myten om den kinesiske silken. Kineserne trodde at bomull, som de importerte fra Vest-Asia, var hår som ble «kjemmet av vannsauere».

(Det finnes ekko av disse mytene og fabelvesene i den kristne tenkning, ikke minst hos kirkefedrene og apologetene. Man måtte jo finne en plass for dem innenfor den kristne verdensoppfatning og skapertro. Augustin taler om dette i *Civitas Dei*. Disse monstrene, sier han, ble skapt av Gud, og derfor skal vi ikke forundres når det kommer vanskapte barn til verden, og heller ikke bebreide Gud for mangel på visdom. De hedenske monstrene ble altså godtatt som naturlige skapninger og som en del av skaperverket.)

Så tidlig som i år 97 e.Kr. gjorde kineserne et forsøk på å etablere direkte kontakt med det romerske rike. I dette året ble Kan Ying sendt til Vesten i et slikt oppdrag. Han kom så langt som til den persiske bukt og skulle til å gå ombord i et skip som skulle ta ham videre vestover, da han ble advart om at reisen ville ta opp til to år. Han ble også fortalt at det fantes et eller annet stoff i sjøen som fremkalte sykkelig hjemlengsel hos folk, og at mange hadde dødd av denne sykdommen. Da ga Kan Ying opp sin misjon og vendte tilbake til Kina.

I det femte århundre etablerte det bysantiske rike monopol for krydder- og silkehandelen innen Middelhavsområdet. Etter hvert ble silkehandelen med Østen av mindre betydning fordi nestorianske munkes smuglet egg av silkeormen til Vesten, som nå kunne produsere sin egen silke. Ved Islams fremmarsj i det 7. og 8. århundre fikk araberne kontroll over ferdselsårene både over land gjennom Sentral-Asia og sjøverts gjennom Malakkastredet. Senere overtok tyrkerne kontrollen. Derved ble Østen og Vesten ytterligere isolert fra hverandre, selv om krydderier og andre luksusartikler fortsatte å nå Vesten gjennom arabiske middelmenn.

Beretningene om Prester John reflekterer også datidens geografiske misoppfatninger. Etter datidens kartografi utgjorde India det

meste av Asia. India var faktisk et synonym for hele det fjerne Østen. Det omfattet det «større», det «mindre» og det «midtre» India, og det sistnevnte omfattet bl.a. Etiopia.

Overleveringen om «de hellige tre konger» og den halvt legendariske tradisjonen om apostelen Tomas' misjon til India spilte også en viktig rolle. Uten hjemmel i Matteus-evangeliet ble «de vise menn fra østerland» tillagt kongeverdighet, og dette hadde utvilsomt noe å gjøre med den utbredte troen på at det eksisterte kristne preste-konger som regjerte i Orienten. Det er bl.a. på denne bakgrunnen at vi må vurdere myten om Prester John.

I mai 1122 fikk Rom et selebert besøk. Det gjaldt en østerlandsk prelat vad navn John. Hvem han egentlig var, vet vi ikke. Selv sa han at han var fra India, og lenge antok man at han var en geistlig fra den kristne folkegruppen på Malabar-kysten som etter konsilet i Efesus i 431 kom under nestoriansk jurisdiksjon. Han holdt forelesninger for den romerske kuria og vakte oppsikt over hele Italia ved sine beskrivelser av miraklene som fant sted hvert år på St. Tomas-dagen. Han fortalte hvordan apostelens vel bevarede legeme på den dagen ble levende igjen og at han med sin egen hånd ga kommunionen til de troende. Som sagt, vi vet ikke hvem denne John var. Han kan ha vært en nestorianer som opptrådte under falskt foregivende, eller rett og slett en sjarlatan.

Tjue år senere, mens inntrykket fra dette besøket ennå var friskt, spredtes nyheten i Europa om en mektig hersker i Østen ved navn Prester John som hadde påført muhammedanerne store tap. Budskapet kom fra Levanten samtidig med den tragiske meldingen om Edessas fall (nåværende Urfa i Tyrkia) og masakrene av de frankiske korsfarerne av tyrkiske tropper ledet av Atabey Zengi (desember 1144).

Den tyske historikeren Otto av Freising (d. 1158) forteller at det var biskopen av Gabala i Syria som brakte pave Eugenius III denne nyheten. Han fortalte også paven at en asiatisk prestekonge ved navn John av den nestorianske tro hadde slått perserne i et stort slag. (Så vidt jeg vet, er dette den første omtale av Prester John i Vesten.) Han hadde åpenbart ønsket å komme korsfarerne i Jerusalem til unnsetning, men var blitt stanset ved Tigris og hadde så vendt tilbake. Biskopen sa at Prester John var en etterkommer av «de hellige tre konger», og at det var deres strålende eksempel som hadde inspirert ham til å dra til Jerusalem.

Sannheten bakom denne beretningen er det vanskelig å få tak i.

Alt vi kan si er at den sannsynligvis stammet fra nestorianske samfunn i Persia og Mesopotamia. Det er nærliggende å tro at den sikter til en krig som ble ført mellom muslimske herskere i Iran og Sentral-Asia og Yeh-lü Ta-shih, grunnleggeren av herredømmet Qara-Khitai. Yeh-lü Ta-shih var en prins av Khitan, et folk som var nær beslektet med mongolene. Hans forfedre hadde underlagt seg Nord-Kina i det 10. århundre og grunnlagt et rike som besto til det 12. århundre. At Kina kom til å bli kjent av mange folk i Asia som Khitans eller Khitais rike skyldtes Khitan-herredømmets befestede stilling i en så vidt lang periode. Navnet går igjen i Marco Polos reisebeskrivelser som Cathay. Til dags dato benevnes Kina med forskjellige varianter av dette navnet av russerne og mongoler. På kinesisk er dette dynastiet kjent under navnet Liao. Yeh-lü Ta-shih ble drevet ut av Nord-Kina av Jurchen-stammen (kinesisk: Chindynastiet) og flyktet via Mongolia til Sentral-Asia, hvor han grunnla herredømmet Qara-Khitai.

Vi vet lite om Yeh-lü Ta-shihs religion. Noen sier han var buddhist, andre at han var manikeer. Vi vet at han regjerte i mer enn 80 år over et folk som også omfattet mange nestorianske kristne. Det var nestorianerne som brakte budskapet om Yeh-lü Ta-shihs seier over Sanjar i 1141, og det er ikke usannsynlig at de fremstilte ham som en av deres egne. Det var nettopp kunnskapen om disse kristne grupper eksistens i Østen som var opphavet til myten om Prester John. De prestelige og kongelige egenskaper som han ble tillagt svarer nøyaktig til de egenskapene som overleveringen har tillagt «de vise menn fra Østen». Navnet John (Johannes, på syrisk Yuhunan) var et av de mest brukte navn blant nestorianerne, akkurat som det er i de eldste legender knyttet til Tomas-tradisjonen i India. Det var derfor et ideelt navn for en østerlandsk preste-konge.

Selv om mytens opprinnelse fremdeles er omdisputert, er det iallfall sikkert at biskopen av Gabalas beretning ikke ble dradd i tvil. Heller ikke hersket det tvil om Prester Johns religion, for det ble tatt for gitt at en som bekjempet Islam måtte være en kristen. Man skal også huske at på en tid da nyheten om Edessas fall hadde lamslått Europa, inspirerte beretningene om Prester John til nytt håp for korstogsbevegelsen.

En gang i 1165 begynte et brev som angivelig var skrevet av Prester John å sirkulere i Europa. Dette merkelige brevet var opprinnelig adressert til den bysantiske keiseren Manuel I Comnebus (1143 - 80), men senere opplysninger går ut på at det også ble sendt til pa-

ven, Fredrik I, Barbadosa og andre europeiske monarker.

I dette brevet hevder Prester John at han hersker over «de tre indiske riker», et territorium som han selv forklarer strekker seg «fra Babels tårn til der hvor solen går opp». Han erklærer at det er hans faste forsett å tilintetgjøre Kristi fiender og besøke den hellige grav i Jerusalem. Samtidig regner han opp alle sine skatter og sitt lands herligheter. Det er en imponerende liste over alle de herligheter som tradisjonelt henlegges til India, inklusive St. Tomas' grav.

Dette brevet var jo opplagt et falsum. Trass i omhyggelig etterforskning er brevetts virkelige forfatter ukjent like til denne dag. Forfatteren røper et godt kjennskap til religiøs og profan litteratur, og enkelte forskere har derfor ment at han må ha vært en høyere geistlig som var dypt bekymret over den bitre striden som var i ferd med å blusse opp mellom stat og kirke i den kristne verden. Som en kontrast trer Prester John fram som et eksempel på en teokratisk hersker som i sin egen person forener kongelige og yppersteprestelige egenskaper, og som hersker over utallige mennesker og vidstrakte områder hvor fred og rettferd rå. Dette utopiske bildet hadde til hensikt å gjøre inntrykk på paven og de verdslige makthaverne i Europa og vise hvor nytteløse og ubetydelige deres stridigheter var. Den anonyme forfatteren må ha tilbrakt en tid i det nære Østen, trolig i det frankiske Outremer. Brevetts autentisitet ble ikke dradd i tvil før flere hundre år senere. Det var dette brevet som bl.a. førte til den første pavelige delegasjon (Philip) omtalt ovenfor.

Et annet apokryfisk dokument så dagens lys under mystiske omstendigheter i 1221, nemlig den såkalte «rapporten om kong David». Dette merkelige dokumentet beskriver den seierrike innmarsjen i Persia av «kong David, Indias kristne konge som Herren har sendt for å knuse hedningene og tilintetgjøre Muhammeds lære». Det finnes flere samtidige versjoner av dette skriftet. I enkelte av dem identifiseres kong David med Prester John. Dokumentet vakte stor jubel og tjente til å styrke ryktene om at Prester John var i ferd med å utruste en ekspedisjon for å komme den hellige stad (Jerusalem) til unnsetning.

Forfatteren av dette skriftet er heller ikke kjent. Men både det og de andre dokumentene jeg har nevnt viser med all tydelighet at ryktene om Prester John må ha kommet fra nestorianske kretser i Syria, og at de må ha vært retusjerte utgaver av rykter som de selv hadde fått fra nestorianere i Sentral-Asia.

Professor Olav Guttorm Myklebust

fyller 75 år den 24. juli, og Egede Instituttet sender ham, Instituttets eneste æresmedlem, sine varmeste lykkønskninger. Norsk misjonsforsknings grand old man har i de siste fem årene levert en stor og overmåte verdifull produksjon, først og fremst hans gedigne «Misjonskunnskap». I mai er ytterligere innlevert til trykning en monumental avhandling om H. P. S. Schreuder. Den blir utgitt på Gyldendal Norsk Forlag med støtte fra Norges almenvitenskapelige forskningsråd og Egede Instituttet.